

ÚTON A FENNTARTHATATLANSÁG FELÉ – A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS PARADOXONA GAZDASÁGFILOZÓIAI MEGKÖZELÍTÉSBN

KESERŰ BARNA ARNOLD¹

Összefoglalás

A fenntartható fejlődés az elmúlt három évtizedben rendkívül divatos és sokat használt kifejezéssé vált, noha már évszázadokkal, sőt évezredekkel a fogalom definiálása és a szóhasználat kialakulása előtt megjelentek olyan művek illetve olyan elvek, amelyek tartalmilag a fenntartható fejlődés különböző elemeit hordozták magukban. A környezettudatosság és a túlzott mértékű fogyasztás problematikája egyaránt megjelent a szaktudományokban és a politikai diskurzusban is, gyakorlatilag az ókortól kezdődően. Mégis, e számtalan tézis és elmélet kereszttüzében használt fogalom az egyik leghomályosabb, és legnehezebben megragadható eszme. Mit is értünk alatta valójában? Van-e egyetlen elfogadott módja, vagy esetleg több, egymással akár konkuráló elképzelés is létezik? Rendkívül megosztó kérdések, amelyek nemcsak a tudományos közéletet, de a politikai közéletet is folyamatosan foglalkoztatják. E kérdések egyik központi eleme pedig a fenntartható fejlődés és a gazdasági növekedés viszonya. A tanulmány célja, hogy e diskurzushoz néhány gondolatot hozzáfűzzön, és a szóba jöhető megoldási javaslatokról számot adjon.

Kulcsszavak

Alternatív gazdasági mutatók, fenntartható fejlődés, gazdasági növekedés, ökológiai határok.

Summary

In the last three decades the concept of sustainable development became a very trendy and widely used phrase, but centuries, or even millennia before defining the phrase appeared such works and principles, which consisted the different elements of sustainable development. The environmental awareness and the problem of excessive consumption appeared both in the scientific and political discourse, starting from the ancient times. Yet, this concept – used in crossfire of countless theses and theories – is one of the most obscure of all and the most difficult to properly define. What do we mean under sustainable development? Is there only one acceptable way of it, or are there several competing theories? These questions are highly divisive, what are very current issues not only in the scientific community but also in political life. A central element of these issues is the relationship of sustainable development and economic growth. The study aims to append some thoughts to this discourse, and to present the possible ways of solutions.

Keywords

Alternative economic indicators, sustainable development, economic growth, ecological limits.

¹ Egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék, e-mail: keserubarna89@gmail.com

A fenntartható fejlődés és gazdasági növekedés kapcsolata

A fenntartható fejlődés fogalmát sokan és sokféleképpen próbálták meghatározni. Alapul vehetőek hozzá nemzetközi jogi jogforrások, filozófiai, társadalom-és természettudományos magyarázatok is. A fenntartható fejlődés mára olyan sokrétű multidiszciplináris jelenséggé vált, hogy a jelentését szinte minden egyes tudományterület megkísérli saját fogalomkészletével jellemezni. Ez persze elvezethet oda, hogy az egyes részrendszerekben egymástól eltérően definiálunk egy fogalmat úgy, hogy az általános jelentését nem adjuk meg, amely összekapcsolhatná valamennyi részrendszert egy teljes egészévé. Anélkül, hogy a fejlődés különböző jelentéssíkjait megvizsgálánám, csupán megemlítem, hogy a fejlődést értelmezhetjük rendszerelméleti jelenségként, biológiai evolúcióként, technikai haladásként, a szabadság fokozódása révén társadalmi előrehaladásként, emberi jogként, és gazdasági növekedésként. Felmerül a kérdés, hogy ezek közül melyek azok, amelyek a fenntartható fejlődés eszméjében ténylegesen is szerepet játszanak. A politikai retorika szintjén a fenntartható fejlődés legszorosabban a gazdasági fejlődéssel és a gazdasági növekedéssel párosul, noha egyre jelentősebb a gazdasági növekedést ellenzők, vagy legalábbis azt nem elsődleges attribútumként kiemelő kör. A gazdaságközpontú fejlődés eszméje megjelenik a legnagyobb gazdasági-kereskedelmi rezsimben, a Kereskedelmi Világszervezet (*World Trade Organization*, a továbbiakban WTO) normarendjében is.

A Brundtland bizottság által 1987-ben közreadott Közös Jövők című ENSZ jelentés gazdaságfilozófiája megtestesült már az 1947-es Általános Vámtarifa-és Kereskedelmi Egyezmény (*General Agreement on Tariffs and Trade*, a továbbiakban GATT), mind pedig az 1994-ben létrejött WTO normarendszerében is. Ezek alapelvei, úgymint a nemzeti elbánás, a legnagyobb kedvezmény elve, a tisztességes vitarendezési eljárás, a nyitott tárgyalások és konszenzusos döntéshozatal melletti kötelezettségvállalások mind a fenntarthatóság kereskedelmi szempontú derivatívái (Hill, 2001).

A WTO-t létrehozó, 1994-ben kelt Marrakesh-i Egyezmény megalkotásakor jelentős hatást gyakorolt az államokra a fentiekben már ismertetett 1992-es riói UNCED, amelyen a résztvevő államok felismerték egy szabad, multilaterális kereskedelmi rendszernek a fenntartható fejlődésre gyakorolt jótékony hatásait.² A Riói Deklaráció 12. alapelve szerint egy nyitott, egyenlőségen alapuló és megkülönböztetés mentes sokoldalú kereskedelmi rendszernek kulcsszerepe van abban, hogy nemzeti és nemzetközi szinten is elősegítse a természeti erőforrások hatékony felhasználását, a környezeti értékek megőrzését és a fenntartható fejlődés biztosítását.

A WTO Egyezmény elfogadásakor a részes tagállamok – a riói eredményekre támaszkodva – arra a felismerésre jutottak, hogy a kereskedelem a fenntartható fejlődésnek komoly szövetségese azáltal, hogy az elősegíti a gazdasági növekedést és a szegénység felszámolását. A kereskedelem liberalizációja és az államok megkülönböztetésének tilalma hosszú távon a természeti erőforrások hatékony elosztásához és felhasználásához vezet, ami pozitív hatással van a környezetre. Ez legvilágosabban a WTO Egyezmény preambulumból olvasható ki, ami a következőképpen szól:

² Ugyanakkor ez egy kétirányú kölcsönhatás volt, mert a GATT is hatott Rióra. 1971-ben került felállításra a GATT-on belül a Group on Environmental Measures and International Trade (*EMIT*), amely 20 éven keresztül lényegében nem működött, ugyanis csak 1991-ben hívták össze először az Európai Szabadkereskedelmi Társulás (*European Free Trade Association, EFTA*) kezdeményezésére. Az EFTA képviselői úgy vélték, hogy a riói konferenciához a GATT jelentős mértékben hozzá tudna járulni, amit szakmai szinten az EMIT képes megvalósítani. Így a fejlődő országokból érkező EMIT szakértők jelentős hatást gyakoroltak a riói dokumentumok előkészítésében és megszövegezésében. (wto.org/english/tratop_e/envir_e/hist1_e.htm, Letöltés: 2013.12.28.)

[...] elismerve, hogy kereskedelmi és gazdasági törekvéseik terén kapcsolataikat az életszínvonal emelése, a teljes foglalkoztatottság és a reáljövdelem és valós kereslet nagy és kitartóan növekvő volumenének biztosítása, az áruk és szolgáltatások előállításának és kereskedelmének növelése érdekében kell alakítaniuk, miközben lehetővé teszik a világ erőforrásainak optimális használatát **összhangban a fenntartható fejlődés céljával**, kívánva mind a környezet védelmét és megóvását, mind az ezt szolgáló eszközök erősítését oly módon, ami megfelel igényeiknek és aggályaiknak a gazdasági fejlődés különböző szintjein, [...]

Emellett a GATT XX. cikke érdemel figyelmet, ugyanis ez enged kivételeket tenni a GATT-ból folyó kötelezettségek teljesítése alól, arra hivatkozva, hogy az szükséges az emberi, állati vagy növényi élet megóvása, vagy pedig a kimerülő természeti erőforrások védelme érdekében.

A WTO negyedik miniszteri konferenciáján, amelyre 2001-ben a dohai forduló³ megkezdésével került sor, a részes államok megerősítették az elkötelezettségüket a fenntartható fejlődés mellett, úgy ahogyan azt tették a WTO Egyezmény elfogadásakor. Meggyőződésük szerint fent kell tartani a nyitott és diszkriminációmentes kereskedelmet, valamint a környezet védelmét és a fenntartható fejlődést támogatni kell. Emellett az akkor éppen készülöben lévő, 2002 szeptemberére tervezett johannesburgi fenntartható fejlődés konferenciára is kiemelt figyelmet fordítottak.⁴ A dohai miniszteri nyilatkozat a fentiekén túl az utolsók között, az 51. pontban még egyszer szót ejtett a fenntartható fejlődésről. Felhívta a Kereskedelmi és Fejlesztési valamint a Kereskedelmi és Környezeti bizottságokat, hogy megbízatásuk keretében, a tárgyalásaik során a fejlesztési és környezetvédelmi szempontokat helyezték előtérbe, hogy megfelelően szolgálhassák a fenntartható fejlődés megvalósítását.

A fentiek eredményeképpen a Kereskedelmi és Környezeti Bizottság napirendjében állandó jelleggel szerepel a fenntartható fejlődés kérdése. A bizottság e tárgykört szektorálisan kezdte vizsgálni, így a mezőgazdaságról, a piacokra való belépésről és a szolgáltatásokról szóló tárgyalássorozatok alkalmával is kiemelt figyelmet fordítottak rá.⁵

A fenntartható fejlődés gazdaságtanának újraértelmezése

Alternatív közgazdasági mutatók a fejlődésről

A nemzetközi jogalkotásban megjelenő gazdaság-centrikusságot egyre több kritika éri, és sokan vitatják, hogy a jelenlegi uralkodó gazdasági modell valóban alkalmas-e a fenntartható fejlődést szolgálni, vagy részét képezheti-e egyáltalán. A klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtani megközelítés alapján a gazdasági növekedés javuló életszínvonalat és jobb életkörülményeket jelent. A számok börtönében élve egy ország GDP-jének növekedése látszólag jelentheti az életminőség javulását, de ez nem szükségszerű, és a valóságban nem is ez a tipikus folyamat. Különbséget kell tenni ugyanis a vagyongyarapodás makroökonómiai és mikroökonómiai vetületei között. Az alapvető probléma abból adódik, hogy a makroszinten mért gazdasági növekedés alkalmas arra, hogy elrejtse a mikroszintű változásokat. Ugyanis mikroszinten tapasztalható az ún. Máté-effektus, azaz „akinek van, annak adatik, és bővülködik; de akinek nincs, az is elvétetik tőle, ami je van” (Máté 13,12). Eszerint az emberek jelentős része, akik korábban sem voltak tehetősek, csak még szegényebbekké

³ A WTO tagországai 2001-ben kezdték meg Dohában a széles körű, globális kereskedelmi tárgyalássorozatot. E forduló még nem zárult le, ugyanis az alapja az „egységes vállalás” elve, vagyis amíg nem állapodnak meg mindenben a felek, addig nem tekinthető lezártnak a tárgyalássorozat. A Dohai forduló legfőbb célkitűzése az, hogy a fejlesztés a világkereskedelmi rendszer középpontjába kerüljön. Azt kell a részes államoknak szem előtt tartaniuk, hogy a fejlődő országok nemzetközi kereskedeleméből származó haszna növekedjen, ami által a szegénység is felszámolhatóvá válik. Erre tekintettel kapta a dohai forduló a Dohai Fejlesztési Menetrend elnevezést.

⁴ Doha Ministerial Declaration, 2001. november 14, 6. pont.
(wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm, 2013.06.09.)

⁵ (wto.org/english/tratop_e/envir_e/sust_dev_e.htm, 2013.06.12.)

váltak, viszont akiknek korábban is komolyabb vagyon állt a rendelkezésükre, a pénzükből még több pénzt tudtak fialni. Ezáltal az olló egyre szélesebbre nyílik, azonban a makroökonomia ezt elfedi, mert ha a kevesek gazdagodása nagyobb, mint a sokak szegényedése, a két ellentétes tendencia eredője még így is pozitív lesz.⁶ A globális megközelítésmód helyett tehát inkább a lokalitást, a kisebb közösségeket, társadalmi rétegeket vagy akár az egyes embereket is vizsgálni kellene ahhoz, hogy a növekedés és a fejlődés viszonyáról valós képet kaphassunk. Ez a folyamat többek között az USA-ban is jól megfigyelhető volt, hiszen az ország GDP-je szédületes ütemben növekedett az elmúlt évtizedekben, ez a plusz növekmény azonban kevés ember és gazdasági társaság kezében összpontosult, ezzel egyidejűleg pedig az emberek többsége reálértéken kevesebbet keresett, mint korábban, és kevésbé is érezték magukat pénzügyi szempontból biztonságban (Náray-Szabó 2006, Friedman 2010). A gazdasági növekedés nem növeli automatikusan az emberi jólétet. Csak akkor tekinthetjük a növekedést pozitív hatásúnak és az emberi életminőséget javító tényezőnek, ha a növekedés alapvetően értékes és hasznos javak vagy szolgáltatások előállításával jött létre, ezek széles körben megoszlának a társadalom tagjai között, és a pozitívumok meghaladják a növekedés okozta káros hatásokat (Korten 1996).

Ezért a GDP ugyan alkalmas egy ország gazdasági növekedésének a kifejezésére, azonban emellett tekintettel kellene lenni más statisztikai mérőszámokra is, amik sokkal inkább az egyéni életszínvonal változását illusztrálják. Ilyen az ún. emberi fejlődési index (*Human Development Index*, a továbbiakban HDI), ami a gazdasági teljesítőképesség és az egy főre jutó jövedelem mellett figyelembe vesz olyan tényezőket is, mint a várható élettartam, közegészségügyre fordított kiadások vagy iskolázottsági adatok. Ezzel tulajdonképpen az emberi fejlődés három dimenzióját különbözteti meg a mutató: a hosszú és egészséges életet, a megszerzett tudás és ismeretek szintjét valamint a megfelelő életszínvonalat (Kerekes 2009). A HDI-nek vannak további korrekciós tényezőkkel módosított változatai is, amelyek még jobban igyekeznek a statisztikai általánosításból eredő torzításokat kiküszöbölni (Human Development Report 2014, 2014).

Ahhoz, hogy a globális fejlődési válság, a társadalmi polarizáció, az elszegényedés és a környezeti pusztulás is megfelelően kifejezhetőek legyenek számokkal, egyre újabb és átfogóbb jóléti mutatókat dolgoznak ki a szakemberek, amelyek képesek árnyalni a GDP által nem tükrözött jelenségeket. Ezt a célt szolgálja többek között a fenntartható gazdasági jólét indexe (*Index of Sustainable Economic Welfare*, a továbbiakban ISEW), a valódi fejlődés mutatója (*Genuine Progress Indicator*, a továbbiakban GPI) valamint a fenntartható nettó haszon indexe (*Sustainable Net Benefit Index*, a továbbiakban SNBI). Természetesen a fejlődés és az emberi jólét rengeteg, egymással össze sem hasonlító tényező sokaságának függvénye, ezért a cél nem is egyetlen aggregált mutató megalkotása, hanem sokkal inkább egy olyan összesített index létrehozása, ami az egyes vizsgált részterületek mutatóit egyesíti magában (Görbe-Nemcsicsné 1998).

Az ISEW egy rendkívül átfogó mutató, ami ugyanakkor a számszerűsítését meg is nehezíti, mert sok országban nem áll rendelkezésre a kiszámításához szükséges összes adat, vagy ahol ez a feltétel adott, ott költséges és hosszú folyamat naprakészen tartani egy ilyen összetett indexet. Az ISEW kiindulópontja a lakossági fogyasztás, amit a jólétet befolyásoló tényezőkkel korrigálnak. Pozitív hatású tényezők a háztartási munka értéke, a tartós fogyasztási cikkek éves szolgáltatásainak értéke, az utak által nyújtott szolgáltatások, az egészségügyi és oktatási közkiadások mértéke, a tőkekinálat növekedése és az ország nettó nemzetközi tőkepozíciójának kedvező változása. Negatív tényező a természeti folyamatokban

⁶ A rendkívüli egyenlőtlenséget jól illusztrálja, hogy a 2000-es évektől kezdődően a felnőtt népesség 1%-a keresi meg a globális javak 40%-át, valamint a leggazdagabb 10% birtokolja a világ vagyonának 85%-át. A Föld 85 leggazdagabb emberének pedig akkora vagyona van, mint a teljes lakosság szegényebbik felének összesen. (Krozer 2015, Renner 2012).

történő káros beavatkozások költsége (például víz-, levegő- és talajszennyezések, erőforrások kimerülése stb.) (Görbe-Nemcsicsné 1998). A GPI az ISEW mutató alternatívája. A feldolgozott adatok köre hasonló, azonban módszerében más, mert hosszú távon is előrettekintő. Míg a GDP mindig az adott évre vonatkozóan mutatja meg a gazdasági teljesítményt, addig a GPI a társadalmi és természeti erőforrások kimerülését is számba veszi, ezáltal a gazdaság fenntarthatóságáról hitelesebb képet fest (Görbe-Nemcsicsné 1998). Az SNBI sajátossága, hogy a hasonló módon vizsgált tényezők alapján párhuzamosan is képes bemutatni egy növekvő gazdaságban jelentkező hasznokat és hátrányokat (Lawn 2003).

A gazdasági növekedés materiális alapja, és annak hiánya

A pusztán gazdasági növekedést a fejlődéssel azonosítani más megfontolásból is hibásnak tekinthető. A gazdasági növekedés egyik, ha nem a legfontosabb tényezője a rendelkezésre álló természeti erőforrások mennyisége. Azon gazdag mini államok esetében, ahol természeti erőforrás megfelelő földterület hiányában alig van, de mégis folyamatos gazdasági növekedés tapasztalható, fel kell tennünk a kérdést, hogy e növekedésnek mi a materiális alapja? Egy olyan világban, ahol eddig a természeti erőforrások szinten tartása is lehetetlennek bizonyult, nyilvánvaló, hogy e források globális megoszlása is egyenlőtlené válik, hiszen ezekben a növekvő gazdaságokban felhasznált erőforrásokat más országoktól vonják el. Ha egy ország lakosainak együttes ökológiai lábnyoma meghaladja az adott ország területét, feltehetően más országok erőforrásait használják fel saját növekedésükhöz. Így pedig egyetlen ország GDP-je ugyan mutathat elképesztő mértékű növekedést, de ez a fajta növekedés valahol másutt visszaesésként fog jelentkezni, ami felveti az országok és generációk közötti szolidaritás, igazságosság és kizsákmányolás kérdését is. Egyetlen ország GDP-jének vizsgálata ezt a folyamatot is képes elrejtetni, ezért ennek elkerülése érdekében, a fentebb leírt esetkörrel szemben éppen hogy nem a lokális, egy-egy országot érintő gazdasági növekedést kellene figyelembe venni, hanem globális szemléletmódra van szükség, mert az erőforrásokon felüli gazdasági növekedés káros hatásai csak az összes ország jelenkori és várható jövőbeni teljesítményével ítéltethetők meg.

A gazdasági növekedés fenti csalóka jelenségeinek egyik legszemléletesebb példája Szingapúr, ami egyfajta mintagazdaságként szolgál sokak számára a szédületes gazdasági növekedése, és egy főre jutó GDP-je miatt. Gazdasági értelemben sok tekintetben élenjáró országról van szó, és ami külön figyelemre méltó, hogy a pénzügyi rendszer mellett önkohászata és cementgyártása is kiemelkedő, olajfinomító-kapacitása pedig a világon a legnagyobb. Természeti erőforrások hiányában viszont ennek alapját a kereskedelem képezi, ugyanis Szingapúr a világ egyik legforgalmasabb kikötőjével rendelkezik, így a legnagyobb exportőrök és importőrök között is megtalálható (Shamim 2011). Ebből fakadóan a gazdasági tevékenysége alapvetően más országokból megszerzett természeti kincseken alapul. Az egyenlőtlenség másik aspektusa is megfigyelhető, miszerint a rendkívül gazdag Szingapúr gazdasági növekedése elrejteti azt a tényt, hogy e mögött a Máté-effektus szélsőséges formája ölt testet, ugyanis a fejlett országok közül itt az egyik legnagyobb a jövedelmi különbség a társadalom egyes rétegei között.

A nemnövekedés elmélete és a jólét/jöllét dichotómia

A gazdasági növekedés középpontba állítása első sorban a kormányok és a világgazdaság szereplőinek akaratát tükrözi, de napjainkban egyre erőteljesebbek azok a civil kezdeményezésekből kisarjadt fenntartható fejlődés elméletek, amelyek az ún. nemnövekedés koncepciójára alapoznak társadalmunkat. Ez a társadalom-és gazdaságfilozófia messzemenőig figyelembe veszi a Föld eltartó képességét, és ennek fényében, másfajta megközelítéssel kívánja érvényre juttatni a Brundtland bizottság által megfogalmazott fenntartható fejlődést. Így azokat a gazdaságokat, amelyek már túlnőtték ökoszisztémájukat,

szándékosan letérítenék a növekedés további hajszolásáról, és egy tervezett és ellenőrzött gazdasági összehúzóásra kényszerítenék őket annak érdekében, hogy minden ország az ökológiai keretei között maradjon, és a (túl)fejlett országok ne vegyék el ezt a lehetőséget a fejlődő országoktól (Assadourian 2012).

A növekedést a jóléttel és fejlődéssel azonosító politikai közegben a nemnövekedés elméletének nem sok tér marad, főleg addig, amíg nem sikerül azt a téves hiedelmet elfeledtetni az emberekkel, hogy a nemnövekedés nem egyenlő a hanyatlással és recesszióval, és nem jelenti a fejlődés lassulását vagy megszűnését. Ahogy a fentiekben láthattuk, a növekedés sem jelent automatikusan javuló életszínvonalat, így a nemnövekedésből sem következik automatikusan a zuhanó életminőség. A nemnövekedés rávilágít arra a sokak által elfelejtett tényre, hogy – amint arról Amartya Sen fejlődésinterpretációja is szól – a gazdaság nem öncélú jelenség, mivel a gazdaságnak a társadalom javát kell szolgálnia és jobb életet biztosítania – ha nem is mindenki, de legalább a többség számára és nem a gazdasági elitként jelentkező kisebbség számára –, így pedig a gazdaság öncélú növekedése hiábavaló és értelmetlen, ökológiai szempontból pedig egyenesen káros (Latouche 2010).

A nemnövekedési eszme népszerűtlenségének egyik oka, hogy a különböző nyelvekben nehéz olyan fordítást találni, ami szemantikailag ne hordozna magában egyfajta visszaesést. Az eredeti francia kifejezés, a „*décroissance*” szó először a román Nicholas Georgescu-Roegen franciára fordított művében bukkant fel, amely aztán alapul szolgált a mozgalom franciaországi kibontakozásának és elterjedésének. A „*décroissance*”-t angolul leginkább a „*degrowth*” kifejezéssel adják vissza, de használatosak az „*ungrowth*” és „*downshifting*”, németül pedig az „*Entwachstum*” szavak is (Latouche 2010). A kissé magyartalan nemnövekedés csak részben képes visszaadni e gazdaságfilozófia tartalmát. A nemnövekedés valójában egy olyan fellendülés, ami növekedés nélkül megy végbe. Ehhez azonban alapvető társadalmi változásokra van szükség, ugyanis a gazdasági növekedés modelljén alapuló fogyasztói társadalom keretrendszere csak a kvantitatív, mennyiségi fellendülést képes befogadni, ezzel szemben a nemnövekedés a kvalitatív, minőségi változást tekinti céljának. E társadalmi változásoknak mind az egyéni, és mind a kollektív fogyasztási szokások radikális átalakulását kellene eredményezniük, mert a XXI. század társadalmi azzal a dilemmával néznek szembe, hogy a növekedés kultuszában élve annak megtagadásával a gazdasági és szociális összeomlást kockáztassák-e, vagy pedig a további szüntelen növekedés-hajhászással hosszú távon a biológiai létezésük környezeti alapjait veszélyeztessék-e (Jackson 2009).

A nemnövekedés esetében is használatos a fenntartható jelző, így a fenntartható nemnövekedés egy olyan pozitív tartalmú folyamat és átalakulás, amelynek végpontja a fenntartható környezet és társadalom. Másképpen, a nemnövekedés az emberiség fejlődését hirdeti gazdasági növekedés nélkül. Ezzel szemben a fenntarthatatlan nemnövekedés jelenti a recessziót és gazdasági válságot, ami rendszerint szociális válságot is hoz magával (Schneider-Kallis-Martinez 2010). E határok összemosása eredményezi a fentebb említett hiedelmet, ami a nemnövekedést negatív jelenséggként fogja fel.

Ahogy a fentiekben kifejtettem, a gazdasági növekedés és az életszínvonal alakulása nem párhuzamosan haladnak egymással, hanem egyre inkább divergálnak, ezért a nemnövekedés egyik vezető teoretikusa, Latouche megkülönbözteti a jólétet (well-being) és a jólétet (well-having), és utóbbi csökkentése mellett az előbbi növelését látja az egyik elérendő célnak (Latouche 2010).

A jólét fogalma azon klasszikus és neoklasszikus közgazdasági megközelítésen alapul, miszerint a vagyoni javak felhalmozása és a GDP növekedése javít az emberek életszínvonalán.⁷ Ezzel szemben az újabb jóléti közgazdasági elméletek felismerték azokat a tendenciákat, amik a gazdasági növekedést és az emberi boldogságot egymástól elválasztandóvá teszik. A jólét és jóllét kettőse a már több helyen is felbukkanó mennyiségi és minőségi változás újabb megtestesülése, és a hosszú ideje fennálló, eredménytelen mennyiségi változások helyett a valódi, minőségi változást preferáló eszme. A jólét kutatói tehát arra keresik a választ, hogy milyen az a gazdasági és társadalmi rendszer, ami képes az embereket boldogabbá tenni, jobb életet biztosítani számukra, mert az elmúlt évtizedek megmutatták, hogy a bálványként imádott gazdasági növekedés nem hozott jobb életet.

Charles Seaford, a New Economics Foundation Jóléti Központjának vezetője rávilágít arra, hogy a jóllétnek fontos kapcsolódási pontjai vannak a gazdasághoz, és ezek közgazdaságtanilag is értékelhetőek, ugyanakkor az öncélú gazdaságot vissza kell szorítani ésszerű határok közé, és olyan pályára állítani, ami az embereknek valóban jobb életet képes biztosítani. Ennélfogva a jóllétnek is fontos összetevője a jövedelem, de csak egy bizonyos szintig, ami társadalmanként is eltérő. Közismert mondás: a pénz nem boldogít. A jóléti gazdaságtan ezt részben cáfolja, részben igazolja. Az alacsonyabb jövedelmű társadalmi rétegekben a jövedelem emelkedése jelentős szerepet játszik az emberek szubjektív boldogságérzetében és elégedettségében, és általában jellemző, hogy a tehetősebb emberek boldogabbnak vallják magukat (bele nem értve azokat a szélsőséges és arányaiban ritka eseteket, amikor valakinek olyan nagy a jövedelme, hogy a boldogsága szempontjából valójában lényegtelen, hogy tízedannyit vagy tízszer annyit keres). Abban az esetben viszont, ha egyidejűleg mindenkinek nőne a jövedelme, senki sem érezné boldogabbnak magát, mert a jóllétet meghatározó vagyoni tényezők egymáshoz viszonyítva változatlanok maradnának, és nem eredményeznének a társadalomban átrendeződést (Easterlin 1995). Ez a jelenség az ún. Easterlin paradoxon. A jóllét további gazdasági összetevője a gazdasági instabilitás és az emiatt fokozódó munkanélküliség, vagy a munkahelyek bizonytalansága, ami negatívan hat az egyéni boldogságra. A „jó munkahelyek” – és ez nem szükségképpen a magas fizetésben ölt testet – viszont pozitívan járulnak hozzá a jólléthez. A napjainkban tapasztalható fogyasztási szokások és a reklámpiar által túlfűtött fogyasztási kényszer szintén negatív hatású, mániákus túlfogyasztásba hajszolja az embereket. Ebből következően a banki kölcsönök miatt növekvő adósság szintén káros az emberek boldogságérzetére (Seaford 2010).

A mainstream közgazdasági elméletekben tehát a jólét az egyre több fogyasztást és az egyre növekvő gazdaságot jelenti, a nemnövekedés követői azonban ennek teljes újraértelmezését látják szükségesnek. Így a materiális jólétet felválthatja a valódi jólét, a boldogság, egészség és életöröm, ami problémamentesen leválasztható a gazdasági növekedésről. Így a gazdaság egy ökológiailag is fenntartható mederbe szorítható, és az

⁷ Ez a tendencia jellemzi napjaink modern fogyasztói társadalmát. Erich Fromm szembe állította egymással a birtoklást és a létezést, mint a dolog és emberközpontú szellemiség kettőességét, és a nyugatra egyre jellemzőbb birtoklásorientáltságot erőteljes kritikai elemzés alá vonta. A fogyasztást a birtoklás egyik leggyakoribb formájának tartotta, aminek jellemzőit abban látta, hogy a birtoklás csökkenti az egyén félelmét, mert az elfogyasztott javakat már nem vehetik el tőle, másrészt folyamatosan még több fogyasztásra kényszerít, mert az egyszer már elfogyasztott javak többé nem elégítenek ki. A modern fogyasztót az „az vagyok, amit birtoklok és amit elfogyasztok” fordulattal írta le. A birtoklásnak, mint egzisztenciális módnak az alapjait a magántulajdonból eredeztette. Ahogy korábban volt róla szó, míg Greenspan a tulajdont a jólét és növekedés motorjának tartja, addig Fromm azt olyan teljes jogi hatalomnak tekintette, ami lehetővé teszi, hogy a birtoklás jegyében csakis a szerzés és a szerzett javak megtartása számíton. Ebben a megközelítésben a tulajdon a vágy és kapzsiság forrása, ami látszólag élő kapcsolatot teremt az alany és a dolog között, de valójában ez nincs így, sőt a birtoklás az embert is eldologiasítja, mert a dolog is birtokolja az embert, hiszen lelki épsége a dolgok birtoklásától függ. Ezt pedig holt és terméketlen kapcsolatot eredményez. (Fromm 2008)

emberek életminősége is számottevően javítható lenne. Ezen elgondolás széleskörű elterjesztése és társadalmi megszilárdítása nem könnyű feladat, összetett és hosszú távon is működő kommunikációs stratégiára van szükség ahhoz, hogy a társadalom gondolkodása megváltozzon. Számos kezdeményezés született már e téren, és szerencsére a hollywoodi filmipar is elkezdett foglalkozni a kényszeres növekedés és a természet pusztításának kérdésével (példaként említhető az óriási sikert arató Avatar[©] című film) (Assadourian 2012).

A nemnövekedés tézise szemben áll a Brundtland-bizottság által megfogalmazott fenntartható fejlődéssel, illetve a fenntartható fejlődésnek más alternatíváját adja. A bizottság a Közös Jövők című jelentésében a gazdasági növekedéstől remélte a fejlődést és az emberek javuló életminőségét: „Az alapvető szükségletek kielégítése részben a teljes növekedési potenciál elérésétől függ, és a fenntartható fejlődés egyértelműen gazdasági növekedést igényel ott, ahol ezek a szükségletek nem nyernek kielégítést” (Our Common Future 1987, 42). A jelentés ugyan kiemeli, hogy a növekvő produktivitás nem feltétlenül eredményezi a szegénység felszámolását, de kiinduló pontja mégiscsak az ökológiai határok közé szorított gazdasági növekedés. Ez azonban paradoxon, hiszen a Római Klub 1972-es jelentése (a Növekedés határai címmel közreadott korszakalkotó tanulmány) óta nyilvánvaló, hogy a gazdaság jelenlegi szintje is fenntarthatatlan és túlfeszíti a környezeti kereteket, nem hogy még további növekedés lenne lehetséges. Mindaddig nem leszünk képesek harmóniában élni környezetünkkel, amíg a gazdasági növekedés marad az elsődleges politikai prioritás, és kulturális értékeinket a fogyasztás mennyisége határozza meg. A GDP növekedése ugyanis mindig környezeti ártalmakat okoz, mivel a GDP többnyire a fogyasztás növekedését méri, az pedig a környezeti pusztulás mozgatórugója (Korten 2009).

Gazdasági növekedés az Európai Unióban: kiút, vagy tévút?

Az Európai Unió jelenlegi politikája is a növekedés-centrikus fejlődés elvére épül. A Lisszaboni Szerződés 3. cikk (3) bekezdése szerint az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképességű teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző szociális piacgazdaságon alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul. A 2009-ben felülvizsgált európai uniós fenntartható fejlődés stratégia is hasonló elvi alapon áll, a gazdasági és pénzügyi válság leküzdését és a globális fellendülést a gazdasági növekedéstől reméli.⁸ Ennek jegyében született meg az EU 2020 stratégia, amely az évtized átfogó stratégiája az uniós növekedési modell tökéletesítésére, és az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés feltételeinek megteremtésére. Intelligens, mert az oktatási, kutatási és innovációs beruházások hatékonyabbak, fenntartható, mert erőforrás-hatékony és zöld technológiára épülő, és inkluzív, mert nagy hangsúlyt teremt a munkahelyteremtésre és a szegénység csökkentésére.⁹ Az EU 2020 stratégia keretében, 2014. június 2-án fogadta el az Európai Bizottság az IP/14/623. számú, a növekedés előmozdításáról szóló országspecifikus ajánlásait. Az ajánlások a fenntartható növekedést hivatottak biztosítani és azt, hogy a tagállamok végérvényesen maguk mögött hagyják a gazdasági válságot és ismét a növekedés útjára lépjenek.

Az EU fejlődéspolitikája tehát szigorúan növekedéspárti, azaz egy olyan fenntarthatóan növekedő gazdaság elérését tűzte ki céljául, amely alkalmas a környezet és a társadalom helyzetének javítására is. A fenntartható növekedést közgazdasági értelemben úgy

⁸ A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, COM(2009) 400, 2009.07.24., *A fenntartható fejlődés elvének általános érvényesítése az uniós szakpolitikákban: az Európai Unió fenntartható fejlődési stratégiájának 2009. évi felülvizsgálata*, 2-3. o.

⁹ Communication from the Commission, COM(2010) Europe 2020, *A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, 10. o.

határozhatjuk meg, mint a korábban meghozott döntések következő generációt terhelő költséghatásait, „a múltban született elhatározások jövőben jelentkező relatív – vagyis a majdani jövedelmekhez viszonyított – költségterhei tartósan nem növekedhetnek, vagy ami ezzel egyenértékű, a múltból adódó jövőbeli kötelezettségek jelenértékének összhangban kell lennie a jövőbeli jövedelmek jelenértékével” (Antal 2004, 25). Azt már az EU döntéshozói is felismerték, hogy a GDP ugyan kifejezi a makroökonómiai aktivitást, de nem tükrözi a környezeti fenntarthatóságot és az emberek boldogságát, jóllétét. Ezért több kezdeményezés is született ezek pontosabb feltérképezésére, például a Bizottság által 2009-ben elfogadott „A GDP-n innen és túl. A haladás mérése változó világunkban” című közlemény, ami a GDP korlátozottsága miatt átfogóbb és modernebb mutatók kidolgozását irányozza elő a fenntarthatóság különböző aspektusainak mérésére, hasonlóan a korábban bemutatott HDI, ISEW és GPI indikátorokhoz. A Joseph Stiglitz, Amartya Sen és Jean-Paul Fitoussi által készített „*Measurement of Economic Performance and Social Progress*” című jelentés szintén kiemelendő, ebben három részre tagolva vizsgálták meg a GDP-vel kapcsolatos kérdéseket, az emberek életminőségére és a környezeti fenntarthatóságra vonatkozó tényezőket és beszámítási pontokat. A Sen-féle szabadságalapú fejlődésértelmezés és emberközpontúság nagymértékben kiolvasható a jelentésből. Talán az egyik legfontosabb üzenete a jelentésnek, hogy időszerűnek tartja a gazdasági termelékenység mérését háttérbe szorítani, és helyette az emberi boldogságot vizsgálni a fenntarthatóság fényében. A jelentés felszínre hozza azokat a tényezőket, amelyek a korábbiakban leírtak szerint egyre szélesebbre nyitják az ollót a gazdasági növekedés és az emberi boldogság között.

Látható, hogy különböző szálakon elindulva, de mind ugyanarra az eredményre jutunk, ha a fenntartható fejlődést növekedés centrikus fejlődésként tételezzük. Egy ország gazdasági növekedése még nem jelenti feltétlenül az emberek materiális jólétének növekedését, de még a materiális jólét sem eredményezi automatikusan az emberek szubjektív jóllétét, azaz boldogságát. Ahogy időben haladunk előre, úgy válik egyre nagyobbá a szakadék a növekedés, jólét és jóllét között, és az intő jelekre időszerű lenne felfigyelni és annak megfelelő lépéseket tenni. Az EU a fenntartható fejlődés körében kiemelt figyelmet szentel a fogyasztás és termelés fenntartható szintjének, valamint a környezetvédelemnek. Grandiózus elképzelés, hogy a gazdaság növekedése mellett a fogyasztási szokások normalizálódjanak és a környezeti fenntarthatóság is elérhetővé váljék, és ez az elképzelés egyben illuzórikus is. A fenntartható fejlődés e modellje valójában fenntarthatatlan, mert egymással ellentétes folyamatokat próbál meg egyesíteni, ami hosszú távon több problémát fog szülni, mint amennyit megoldani. Ez az út végső soron célt téveszt, mert a gazdasági növekedés önmagában nem hoz jobb életet, viszont egyre nagyobb fogyasztást feltételez és a Föld ökológiai határán túlnyújtózkodó gazdaság további növekedése lehetetlenné teszi a környezet megóvását. Ebben a technika sem nyújthat segítséget, hiszen ahogy a klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtan tartja, a technikai fejlődés és az innováció éppen hogy a növekedés egyik legfőbb motorja. Így ismét egy olyan paradoxonhoz jutunk, amiben az innováció vezérelte gazdasági növekedés¹⁰ további növekedést, fogyasztást és termelést gerjeszt, ezzel pedig a környezeti problémák megoldását szolgáló technológiák előállítására és kifejlesztésére még több környezeti erőforrás felhasználását veszi igénybe. Jól szemlélteti e modell fenntarthatatlanságát, hogy az egyre szigorúbb és egyre sokrétűbb intézkedési tervek ellenére a helyzetjelentések mind pesszimistábbak, és pozitív folyamatokról alig-alig tudnak beszámolni. Akár világviszonylatban, akár EU-s vagy hazai szinten vizsgálódunk, jelentések hada foglalkozik a fenntartható fejlődés különböző aspektusaival, környezeti, társadalmi és gazdasági kérdésekkel. Ezek közül egyedül gazdasági téren találkozhatunk pozitív változásokkal, feltéve, hogy a fentiek fényében valóban pozitív folyamatként értékelhetjük a

¹⁰ Az EU 2020 egyik fő célkitűzése az innovációs unió megteremtése, aminek keretében 2020-ra az Európai Unió GDP-jének 3%-át kutatás-fejlesztésre kell fordítani.

növekedést, de környezeti és társadalmi relációban az egyre inkább fokozódó fenntarthatatlanságról adnak számot az ENSZ és az EU szervei is. Felmerül tehát a kérdés, hogy hol a hiba, miért kerülünk egyre távolabb a fenntartható fejlődéstől? Ennyire hatástalanok lennének a globális erőfeszítések? Vagy pedig maga a modell rossz, ami mellett a kitűzött cél elérhetetlen? Utóbbi egyre valószínűbbnek tűnik. A gazdasági növekedésre alapozott fejlődés nem teszi lehetővé, hogy az emberiség olyan pályára álljon, ami a Föld ökológiai határai között húzódik, és a pusztas növekedés nem teszi jobbá az emberek életét sem. Így pedig a fenntartható fejlődés keretrendszere újraértelmezésre szorul, mert ha a bolygót nem sikerül megóvni és az emberek számára jobb életet biztosítani, akkor valójában csak egy hangzatos vezérelv marad, amelybe bújtatva a további öncélú gazdasági növekedés a kevesek rövidtávú érdekeit szolgálja.

Irodalom

- Antal L. (2004): *Fenntartható-e a fenntartható növekedés?* Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
- Assadourian, E. (2012): A nemnövekedéshez vezető út a túlfejlett országokban. In: Varga É. (szerk.): *A világ helyzete 2012. A fenntartható jólét.* Föld Napja Alapítvány, Budapest, 46-65.
- Easterlin, R. A. (1995): Will raising the incomes of all increase the happiness of all? *Journal of Economic Behavior and Organization.* 27(1). 35-47.
<http://ipidumn.pbworks.com/f/EasterlinIncomesandHappiness.pdf>, Letöltés: 2014.10.12
- Friedman, B. M. (2010): *Jólét és erkölcsösség.* Napvilág Kiadó, Budapest.
- Fromm, E. (2008): *To have or to be?* Continuum, London – New York.
- Görbe A., Nemcsicsné Zs. Á. (1998): A jólét mérése, avagy merre halad Magyarország. *Kovács,* 1998/1. szám (oldalszám nélkül),
http://epa.oszk.hu/00700/00721/00002/gpi_hun.html, Letöltés: 2014.10.09.
- Hill, K. G. A. (2001): Sustainable Development – An Ethical Construct in Search of a Multilateral Expression. *Bridges Between Trade and Sustainable Development, Special Doha Ministerial Issue.* 5(8). 13.
<http://www.ictsd.org/downloads/bridges/bridges5-8.pdf>, Letöltés: 2015.01.21
- Jackson, T. (2009): *Prosperity without Growth. Economics for a Finite Planet.* Sterling, London, <http://www.ipu.org/splz-e/unga13/prosperity.pdf>, Letöltés: 2014.10.10.
- Kerekes S. (2009): A boldogság esete a piacgazdasággal. In: Kóródi M. *Az erőszak kultúrája. Fenntartható-e a fejlődés?* Pallas, Budapest, 196-212.
- Korten, D. C. (1996): *Tőkés társaságok világmente.* Kapu Kiadó, Budapest.
- Korten, D. C. (2009): *Gyilkos vagy humánus gazdaság?* Kairosz Kiadó, Budapest.
- Krozer, Alice (2015): *The inequality we want. How much is too much?* United Nations University World Institute for Development Economic Research, Helsinki.
http://www.wider.unu.edu/publications/working-papers/2015/en_GB/wp2015-015/,
Letöltés: 2015.03.30.
- Latouche, S. (2010): Degrowth. *Journal of Cleaner Production.* 18(6). 519-522.
- Lawn, P. A. (2003): A Theoretical Foundation to Support the Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW), Genuine Progress Indicator (GPI), and Other Related Indexes. *Ecological Economics.* 44(1). 106-108.
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800902002586#>, Letöltés: 2014.10.09.
- Náray-Szabó G. (2006): *Fenntartható a fejlődés?* Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Renner, M. (2012): Legyen mindenki számára zöld a gazdaság. In: Varga É. (szerk.): *A világ helyzete 2012. A fenntartható jólét*. Föld Napja Alapítvány, Budapest. 23-45.
- Schneider, F., Kallis, G., Martinez-Alier, J. (2010): Crisis or Opportunity? Economic Degrowth for Social Equity and Ecological Sustainability. Introduction to this Special Issue. *Journal of Cleaner Production*. 18(6).
- Seaford, C. (2010): *Well-being: Human Well-being and Priorities for Economic Policy-makers*. New Economics Foundation, London. http://b.3cdn.net/nefoundation/10ca56de94701c7fc4_qfm6bhi4r.pdf, Letöltés: 2014.10.12.
- Shamim, A. (2011): *Singapore Miracle Dimming as Income Gap Widens Squeeze by Rich*. <http://www.bloomberg.com/news/articles/2011-08-10/singapore-miracle-dimming-as-income-gap-widens-squeeze-by-rich>, Letöltés: 2015.02.12.
- Stiglitz, J. E., Sen, A., Fitoussi, Jean-P. (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf, Letöltés: 2014.10.13.
- UNDP [United Nations Development Programme] (2014): *Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience*, New York, 155-158. <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>, Letöltés: 2014.10.09.
- WCED [World Commission on Environment and Development] (1987): *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>, Letöltés: 2014.09.14.
- A Bizottság Közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek, COM(2009) 433, 2009.08.20., A GDP-n innen és túl. A haladás mérése változó világunkban.
- A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának, COM(2009) 400, 2009.07.24., *A fenntartható fejlődés elvének általános érvényesítése az uniós szakpolitikákban: az Európai Unió fenntartható fejlődési stratégiájának 2009. évi felülvizsgálata*.
- Communication from the Commission, COM(2010) Europe 2020, *A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*.
- Doha Ministerial Declaration, 2001. november 14., http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm, Letöltés: 2013.06.09.
- http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/hist1_e.htm, Letöltés: 2013.12.28.
- http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/sust_dev_e.htm, Letöltés: 2013.06.12.